

ültetését. A fordító, a neves turkológus Tasnádi Edit láthatóan küzd a szöveggel. Azt, hogy jól érti, nincs okunk kétségbe vonni, de miközben igyekszik minden tartalmi elemet átmenteni, mondatai többnyire a nyersfordítás szintjén maradnak. „Bementem a magamban a bánatosok étkezdéjének nevezett szegénykonyhába (bár jobb lett volna nyomorultakat mondanom), ahol az elmúlt héten kétszer is megtöltöttem a gyomromat.” (407.) Vagy: „Alas, it's difficult having a daughter, difficult”, áll az autentikusnak tekinthető angol fordításban egy idős apa sóhajtásnak ható hangján. Magyarul mindez közhellyé lapsodik: „Bizony nehéz lányos apának lenni.” (136.)

Az olvasóhoz beszélő figuráknak nincs saját nyelvük, pedig ez nyilvánvalóan keresztezi az író szándékait. Például az a karakter, aki Gyilkosnak fognak nevezni néven szólal meg, s akinek a személyes stílus középponti, személyes létkérdése, közli az olvasóval: „Kialakítottam egy gyilkoshoz illő hangot [...] Ezen a régi életemben soha nem használt gúnyos és gonosz hangon beszélek most is. Természetesen időnként hallani fogjátok a megszokott, régi hangomat is [...] ha van személyiségem és stílusom, az nemcsak a műveimben, hanem az elkövetett gyilkosságban és a szavaimban is megnyilvánulhat! Találjátok ki hát a szavaim színéből, hogy ki vagyok!” (145. k.) Erre a magyar fordítás nem ad lehetőséget az olvasónak.

A könyvkiadás jelen gyakorlatában nincs nyelvi kontrollszerkesztő – márpedig minden kiadó tudja, hogy enélkül nem lehetséges még csak igazán korrek fordítást sem létrehozni –, és csak találgatni lehet, mi a szerkesztőként feltüntetett közreműködő munkaköre, mert számos sajtóhiba maradt a szövegben. A sajtóhibák illúzióromboló, olvasóellenes voltát nehéz túlbecsülni, ráadásul sokszor nem eldönthető, hogy elírást vagy nyelvtani hibát látunk-e („Megígérte hogy rendbe tartja a házat”, 12.). Ha a könyvkiadás és könyveladás olyan sikeres üzleti ágazat, mint amilyenek a monstre könyváruházak nagy száma mutatja, elfogadhatatlan a könyvek előállításának költségeit olyan alacsonyan tartani, hogy nyelvileg szegény és nyomdahiábokban gazdag kötetek lássanak napvilágot. Ez mindenképpen elfogadhatatlan – akkor is, ha az erőfeszítés áldozatot követel a kiadóktól.

Témájánál fogva ebben a könyvben valahol – ha másutt nem, a címlapon vagy a hátapon – feltétlenül szükséges lett volna legalább rész-

leteket reprodukálni török vagy perzsa miniatúrákból, hogy az olvasó vizuális segítséget is kapjon a leírásokhoz. Hogy a magyar kiadás címlapján ábrázolt dominóknak mi a regényre vonatkoztatott jelentése, találgatni sem tudom. A könyv, amely ezt a csipkeszerűen kidolgozott regényt tartalmazza, mint tárgy, csúnya, igénytelen. A papírja vastag, a kötése nem jól bírja a lapozgatást. A betűk nagyok, az oldalak tükre elég kicsi (az amerikai kiadás 413 oldalával szemben 604 oldal a kötet), és ettől lektúrjelleg kap.

Pamuk, az író nagymértékben elvész ebben a fordításban és kiadásban.

Forgács Éva

KONZERVATÍV ÉS KORSZERŰ: AZ ÚJ FILOZÓFIAI KÉZIKÖNYV KÉTARCÚSÁGA

Filozófia

Szerkesztette Boros Gábor

Akadémiai Kiadó, Akadémiai Kézikönyvek sorozat,
2007. 1436 oldal, 5500 Ft

A történeti fejezetek írói: Ambrus Gergely, Bene László, Borbély Gábor, Boros Gábor, Kendeffy Gábor, Percz László, Ullmann Tamás, Weiss János

Az esszék írói: Bacsó Béla (Esz­tétika), Boros Gábor (Történelemfilozófia), Farkas Katalin–Kelemen János (Nyelvfilozófia), Fehér Márta (Tudományról és tudományfilozófiáról), Felkai Gábor (Diskurzusetika), Huoranszki Ferenc (Metafizika), Máté András (A logika és a matematika filozófiája Russell és Frege után), Mezei Balázs (Vallásfilozófia), Orthmayr Imre (XX. századi angolszász etika), Tengelyi László (Új fenomenológia Franciaországban)

Megszoktuk, hogy a magyarul elérhető korszerű, megbízható összefoglaló filozófiatörténeti művek fordítások. Ez önmagában nem is feltétlenül baj, de egy kulturális hiány szimptomája. A magyar szerzőktől most megjelent új, reprezentatív filozófiai kézikönyv azonban új helyzetet teremt.

A kötet létrejötté (kényszerűen támogatások nélkül, piaci alapokon kell megállnia ugyanis) kisebbfajta csoda – annak ellenére, hogy világtendenciákba illeszkedik. Bár magyar nyelven még nem készült ennyire gazdag, olvasható és korszerű (habár több szempontból kifejezetten konzervatív) filozófiatörténeti munka, vannak előzményei. A közelmúltból talán leginkább még a méltatlanul feledésbe merült 33 HÍRES BÖLCSELETI MŰ (Móra Könyvkiadó, 1995) című kötet idézendő fel, a szerzők közötti átfedés nem véletlen (az a kötet volt talán az első kísérlet egy új hagyomány beiktatására, melyben a középiskolásoknak szánt könyvek szerzői is csak olyasmiről írnak filozófiatörténetet, amit egyébként *olvastak*). A kiadó remélhetőleg jogosan bízik abban, hogy a könyvnek lesz piaca, mert a Bolognai program miatt Magyarországon is kialakult a hároméves BA-típusú képzés, amelyhez a kézikönyv tankönyvként is használható.

A filozófia persze, elvileg, már húsz éve nem csak egy elit kör számára elérhető lehetőség, hogy aztán a szélesebb közönségnek ideológikus pótlékokkal kelljen beérnie. De ettől még nem terjedt el egy csapásra a „filozófiai képesség”. Ha úgy gondolunk a filozófiára, mint a diszkurzív emberi kommunikáció legmagasabb fokára, akkor rögtön érthetővé is válik, hogy miért is nincs igény rá Magyarországon. Döntően az irodalom, a művészettörténet és legfőképpen a történelem „oktatása” is filozófiátlanul, ha nem éppen filozófia- és gondolkodásellenesen zajlik, függetlenül attól, hogy egy bizonyosfajta felületen filozófiai „ismeretanyag” beépült a „tananyagba”. A XIX. század reprezentatív szellemtudományai, olykor akadémiái szinten is, máig elfogadhatónak tartják a filozófiában keresni a bűnbakot azért, mert klasszikus formáik meghalodottakká váltak, és reflexió helyett inkább leszegett fejfel brusztolnak. Elgondolkodtat, hogy magyarul a „filozófál” kifejezés negatív konnotációjú. Vajda Mihály filozófust bizonyos okok a közelmúltban egyenesen arra vezették, hogy a magyar nyelv filozófiai alkalmatlanságáról értekezzen. Persze ha ezzel egyetérténénk, nem feltétlenül lenne értelme folytatni a cikket.

Legalább húsz éve a kézikönyv műfaja számít a korszerű, legnagyobb írói ambícióknak a szellem- és társadalomtudományokban. A nagy tudományos kiadók – és a felvásárlások folytán

mára szinte csak ilyenek vannak – számtalan filozófiai kézikönyvet hoztak ki a nagy nyelvek mindegyikén, a legkiválóbb szerzők közreműködésével. Ide sorolhatók a szótárszerű munkák is, mint amilyen a Koselleck-féle GESCHICHTLICHE GRUNDBEGRIFFE.¹ A fejlődés iránya pedig az lett, hogy ma a különböző filozófiai „résztudományok” kézikönyvei sokasodnak a polcokon (tudatfilozófia, nyelvfilozófia, illetve regionális filozófiák, mint például indiai filozófia, kínai filozófia stb.).² Az internetkultúra felemelkedése ezt annyiban változtatta meg, hogy a szabadon hozzáférhető enciklopédiák állnak a fejlődés élvonalában. Néhány kézikönyvre kötetünk szerkesztője és szerzői is hivatkoznak.³ De ezek a kézikönyvek teljesen más szituációban születtek/születnek meg, évtizedek óta jelen lévő és folyamatosan bővülő igényeket elégítenek ki, szemben a magyar vállalkozás úttörő jellegével. A képet színezi, hogy a szakkönyvkiadási támogatás nélkül maradt és önmagában erőteljesen magyar piacon a kötetnek aligha születtek egyharmar versenytársai, legfeljebb fordítás formájában. Erre is igaz, hogy Magyarországon bármely, nemzetközi viszonylatban akár csak közepes méretűnek mondható vállalkozás rögtön kény-

¹ HISTORISCHES LEXIKON ZUR POLITISCH-SOZIALEN SPRACHE IN DEUTSCHLAND I–VIII/2. Szerk. Otto Brunner–Werner Conze–Reinhart Koselleck. Klett-Cotta, 1972–1997.

² Például: THE MIT ENCYCLOPEDIA OF THE COGNITIVE SCIENCES. Szerk. Robert A. Wilson–Frank C. Keil. MIT Press, 2001. ENCYCLOPEDIA OF INDIAN PHILOSOPHY. Szerk. Karl H. Potter–Sibajiban Bhattacharyya. Princeton University Press, 1993.

³ Csak példaként néhány további kézikönyv és enciklopédia: THE OXFORD HANDBOOK OF CONTEMPORARY PHILOSOPHY. Szerk. Jackson, F.–Smith, M. Oxford University Press, Oxford, 2005. ROUTLEDGE HISTORY OF PHILOSOPHY. Szerk. Parkinson, G. H. R. Routledge, London, 1993. ROUTLEDGE ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY. Szerk. Craig, E. Routledge, London, 1998. (Enek megjelent egy középhosszú és egy rövid változata is, továbbá elérhető az interneten.) Kambouchner, D.: NOTIONS DE PHILOSOPHIE, I–III. Gallimard, Paris, 1995. STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY (<http://plato.stanford.edu>) – e hatalmas enciklopédiára jellemző, hogy heterogén és nyitott, ám szerkesztett és folyamatosan bővül. A cikk írásának időpontjában a legfrissebb szócikk a „Torture” volt, ami jelzi, hogy az enciklopédia reagál a közvetlen társadalmi hatásokra.

szerű monopóliumot is jelent (ami nyilván a kritikákat is elkerülhetetlenül kiélezettebbé teszi). Pedig hol vagyunk még akkor Frederick Copleston jezsuita szerzetes 1946 és 1974 között kilenc kötetben publikált filozófiatörténetéről (A HISTORY OF PHILOSOPHY), melyben a jeles szerző a nagy nyugati és tradicionális filozófiai nyelveken citált idézeteit már le sem fordítja saját nyelvére, az angolra – egy ilyen kiadás magyarul elképzelhetetlennek tűnik. A kézikönyvek alapvetően két típusra oszlanak – a szótárszerű munkák (STANFORD ENCYCLOPEDIA OF PHILOSOPHY) szembeállíthatók a történeti-szisztematikus jellegűekkel (a Copleston). A Boros szerkesztette könyv tudomásom szerint abban egyedülálló, hogy ötvözi a filozófiatörténeti kézikönyvek előnyeit azzal a törekvéssel, hogy eszékben a tudomány élvonalát képviselő kutatók ismertessék a kortárs filozófia fő témáit – és itt nem összefoglaló szócikkeket, hanem nyitott kérdéseket felvető tanulmányokat közöl.

A kézikönyv szerkezete

A kézikönyv összesen húsz szerző munkájának eredménye. Első ezeregyszáz oldala a nyugati filozófia jelentős alakjait és műüket mutatja be időrendben, annak preszókratikus kezdeteitől a XX. század közepéig. A kötet végén tizenegy esszé található a filozófiai kutatás kortárs területeiről. Ezeket a *state-of-the-art* esszéket az adott terület kiemelkedő hazai kutatói írták, bár itt is megőrizve az érthetőség és olvashatóság alapkövetelményeit. Ebből adódóan a tartalomjegyzék főként neveket, bizonyos esetekben mozgalmak, iskolák neveit tartalmazza. Ebben érezni némi konzervativizmust. Végző soron azonban, tekintve a könyv céljait, nagyon is helyénvaló a történeti kifejtés túlsúlya, főként úgy, hogy két segédeszközzel egészül ki. Gulyás Péter munkája révén ugyanis a könyv hetvenoldalas, részletes és átgondolt tárgymutatóval bír. Ez talán még azt is feledtetni, hogy a névmutató viszont kimaradt a kötetből, a helyhiány mellett alighanem a karácsonyi szezon szorongató közelségére is tekintettel. Másrészt pedig a fejezetek számozásának megfelelő decimálisok segítségével konkordanciajegyzetek mutatnak rá a legfontosabb párhuzamokra és kapcsolódási pontokra a kézikönyvön belül. A konkordanciajegyzetek a pontosság érdekében nem a margón találhatóak, hanem a szövegben a jegyzetelt mondat vagy kifejezés után.

Először a történeti fejezetekről – habár a kötet második felének filozófiai esszéi talán még fontosabbak és érdekesebbek, mint az úgynevezett filozófiatörténet. A kézikönyv arányos, egy modern kézikönyv követelményeinek eleget tevő és egyben igen olvasható fejezete a görög–latin ókort tárgyaló mintegy kétszáz-húsz oldal, Bene László munkája. Részletes, de sehol sem túlbeszélő. A Platónra és Szókratészra szánt harmincöt oldalt olvasatlanul kevésnek is vélhetjük, de elolvasva rendkívül összeszedett és jól szerkesztett szöveget találunk, mely nemcsak a klasszikus témákat veszi sorra (a megismerés fajtái, a lélek, morál- és politikafilozófia, költészet stb.), de a kutatásnak azokra az újabb eredményeire is kitér, melyek a Szókratész–Platón viszonyt illetően az elmúlt évtizedekben kerültek be a tudományos köztudatba. A szofistákról szóló tízoldalas fejezet pedig nemcsak hiánypótló magyarul (főleg, mivel az Atlantisz Kiadó SZOFISZTÁK című kötete majdnem tizenöt éve megvásárolhatatlan, és a szakirodalmat eddig szinte csak G. B. Kerferd A SZOFISZTA MOZGALOM [Osiris, 2003] című kötete jelentette), de egyben az elmúlt évtizedek kutatásainak eredményeit is bemutatja. Hiszen alig néhány évtizede egy-két oldalnál többre aligha futotta volna a tudni érdemesnek tartott anyagból. Ugyanakkor például Arisztotelész kapcsán szűken bánik a szerző a példákkal, talán túlzott engedelményeket téve az iskolás-skolasztikus, a terminológiára sokszor „vakon”, szemléletes példaanyag nélkül hivatkozó hagyománynak. A szöveg áttekinthetőségét szolgálja, hogy csak a legfontosabb filozófiatörténeti kapcsolatokra hívja fel a szerző a figyelmünket. Már-már reménykedhetünk, hogy végre kiszorulnak a karácsonyi könyvvásárok alkalmával újra és újra felbukkanó használhatatlan „bevezetések” a „görög filozófiába” (többek között l.: Pais István: A GÖRÖG FILOZÓFIA).

A görög és hellenisztikus korszak tárgyalását Kendeffy Gábor jóval rövidebb patrisztika-fejezete követi. Már maga az is újdonságként hathat, hogy a keresztény egyházatyák helyét kapnak egy filozófiatörténeti kézikönyvben, hiszen ez nem volt szokás Magyarországon. A szöveg befogadását megnehezítheti a korszakban járatlan olvasó számára a vallási mozgalmak, irányzatok, eretnekségek neve, melyek meghatározására nem mindig jutott helye a szerzőnek a kiterjedt fogalmi tisztázások elle-

nére (azt megtudjuk, mi a *logosz szpermatikosz*, amit Kendeffy „észcsírának” fordít, de például a valentiniánus gnosztikusok és a markionisták magyarázat nélkül, hivatkozásszerűen szerepelnek). Kendeffy kiemeli, hogy a filozófiát mind-eközben szekularizált tudományként gondolja el.

A középkor filozófiájáról Borbély Gábor írt összefoglalót. Az elfoglalt kétszázötven oldal több, mint amit a szerkesztő ELŐSZÓ-beli célkitűzései alapján várnánk. Különös, hogy mind Duns Scotus, mind Ockham, mind pedig Aquinói Tamás ugyanolyan terjedelemben szerepeljen egy kézikönyvben, mint Kant vagy Arisztotelész. A középkori filozófia Borbély Gábor által írt fejezetei a kultúrtörténetben is eligazítanak, amit az is jelez, hogy míg a kötet korábbi fejezeteiben az élettrajzi, kiadás- és forrástörténeti adatokat zöld háttérre nyomott kiemelések tartalmazzák, itt ezek belekerülnek a főszövegbe, a kiemelt helyeket pedig ezeken túlmenő részletességű gondolatok és adatok töltik ki. Borbély Gábor bőkezűen bánik a hatástörténeti vonatkozásokkal is, bár ezek leginkább csak a téma szakértői számára lesznek követhetők.⁴ Ugyanakkor az Ockham-fejezet valóságos revelációként hat. A szöveg gazdagságát jelezheti, hogy szó szerint is visszaköszönnek olyan bekezdések, melyeket AZ ÉRTELEM EGYSÉGE című Aquinói-féle kötetben a jegyzetanyag részeként olvashattunk. Csak a korszakhoz összeállított bibliográfia tizenhét oldal. Összehasonlításként: a többi kilenc fejezet végén két-három-négyoldalas bibliográfiákat találunk.

A középkor kimerítő és izgalmas bemutatása után a humanizmus ehhez képest távolságtartással kezelt szerzőit Boros Gábor veszi számba. Pico della Mirandola, Marsilio Ficino, Suárez, Montaigne, Paracelsus, Giordano Bruno, Machiavelli kortársaikkal együtt is csak hetven oldalt kaptak. Talán a korszak szerzői nem a rendszeres metafizikai kifejtést választották

a filozofálás módjaul, aminek nem igazán kedvez a kézikönyvforma? Inkább úgy tűnik, hogy a humanizmusfejezettől egy másfajta kézikönyvfelfogással találkozunk. Míg az első három fejezet főként az egyes szerzők legfontosabb műveinek részletesebb, a szakterminológiát igénybe vevő bemutatására koncentrált, melyek adott esetben maguknak a műveknek az elolvasását is kiválthatják, addig Boros Gábor fejezetei inkább az egyes szerzők főbb témáit és gondolkodásának központi elemeit vázolják röviden, amelyek nem helyettesíthetik az eredeti művek olvasását, hanem kulcsot kínálnak hozzájuk. Vagy egy már megkopott olvasmányélmény feléleveníteséhez adnak támasztékot. A kézikönyvnek ezek a fejezetei a szakirodalmi hivatkozásokat és a standard értelmezést esetleg árnyaló mellékhangokat is kerülik, és a szerző más könyveiben elmaradhatatlan filológiai aprólékoság és részletesség sem terheli őket. Szinte csak Descartes, Hobbes, Spinoza és Leibniz kapcsán nem mond le ezekről. Boros és (főként) Borbély elképzeléseinek különbsége abból is szembetűnő, hogy a humanizmustól a kora újkoron át a felvilágosodásig tartó mintegy ötszáz év ugyanúgy kétszázötven oldalt kapott a kötetből, mint a szkolasztika kétszázötven éve. Ez egyértelműen más ambíciót, más elképzelést tükröz. Amennyiben pedig felidézünk, hogy a kötet elkészítésekor az eredeti célkitűzések között egy olyan könyv megírásának terve szerepelt, mely nemcsak a BA-képzésben, hanem a középiskolaiban is haszonnal forgatható lesz, akkor azt gondolom, hogy Boros Gábor fejezetei felelnek meg e követelménynek leginkább. Ugyanakkor valamelyes filozófiai műveltség birtokában érdekesebb a másik kifejtés. A két mód nehezen összeegyeztethető, persze valójában mindkettőre szükség lenne.

A kora újkor és a felvilágosodás filozófusai közül a nagy alkotók (Descartes, Spinoza, Locke, Hume stb.) mellett helyet kapott itt Galilei és Newton természettudományos munkássága, illetve MÁGIA, TERMÉSZETFILOZÓFIA, TEOZÓFIA, MISZTIKA címszó alatt néhány ritkábban emlegetett szerző. A spektrum szélességét jelzi, hogy a kora újkor biblikritikájának fejleményei is külön fejezetet kaptak. Ugyanakkor az egész kora újkori, felvilágosodás korabeli filozófiából összesen hat szerzőről találunk kifejtőbb bemutatást, ezek Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke, Leibniz és Rousseau.

⁴ „Henricus akkor volt az oxfordi egyetem kancellárja, s abban az időben kezdte intenzíven bírálni Duns Scotust, amikor Ockham Oxfordban teológushallgató volt. Az univerzáléproblémával kapcsolatos álláspontja egészen bizonyosan hatott Ockhamra, aki idézi Harclay ezzel kapcsolatos quaestióját. Valószínű azonban, hogy Ockham más problémák megoldásánál is támaszkodott Henricus de Harclayra.” (487.)

Párhuzamosan a berlini felvilágosodás figyelmen kívül hagyásával az e mozgalom egyik fontos referenciaszerzőjének tekinthető Shaftesburyre sem jutott több néhány bekezdésnél. De a kiváló Hume-ra, az utóbbi évszázadok egyik legfontosabb hivatkozási pontjára szánt három oldal az, amely igazán hiányérzetet hagyhat az olvasóban. Ezt talán még az a nagyszerű fejlemény sem feledteti, hogy a skót felvilágosodás önálló fejezetet kapott, benne olyan fontos, ám magyarul töredékesen elérhető szerzőkkel, mint Francis Hutcheson, Adam Smith, Adam Ferguson és Thomas Reid. Úgy tűnik, hogy a filozófiai hagyomány azon csapásiránya, melyet többek között Montaigne, Shaftesbury és a berlini felvilágosodás alkothatna, a kézikönyv partvonalára szorul (kimarad Herder, Lessing és Mendelssohn, habár Hamann Weiss János jóvoltából egy rövid idézet erejéig váratlanul felbukkan a kötetben). Montaigne is mindössze kétoldali összefoglalást kapott, holott a modern szubjektum kiformalásában betöltött szerepe, jelentősége alapján ennél talán ő is többre számíthatna. Az is elgondolkodtató, hogy a XIX–XX. század fordulójának orosz, olasz és spanyol gondolkodói közül senki sem fért bele a kézikönyvbe (csak egy-egy hiányérzetet keltő név: Bergyajev, Croce, Unamuno).

A KRITIKAI FILOZÓFIA, NÉMET IDEALIZMUS ÉS HATÁSUK című fejezetet Ambrus Gergely, Ullmann Tamás és Weiss János együtt jegyzik. Weiss ihletett Fichtéje, illetve a kanti criticizmusra született egyéb válaszokat világosan és közérthetően bemutató – talán a szükségesnél kevésbé strukturált – dolgozatai mellett főként Ullmann Tamás írta a fejezet cikkeit Kanttól Schopenhaueren és Kierkegaard-on át a spiritualistákig (Maine De Biran, Bolzano, Brentano és a némileg meglepő módon szintén spiritualistaként elkönyvelt Wundt). Ullmann Tamás hatalmas munkát végzett, az áttekintések világosak, közérthetőek, összefogtak. Kant filozófiájának ismertetése során táblázatok, felsorolások is segítenek az áttekintést, ami e „kissé mélyeség” filozófia esetében hasznos. Úgy tűnik, az a klaszszikus ambíció irányítja munkáját, hogy az alcímekben jelzett filozófusok művét egészként értsük meg, és különböző kérdéseiket egy-egy gondolkodó személyiség összefüggésében ragadjuk meg. A fejezet végén Ambrus Gergely a német idealizmus brit recepcióját foglalta össze. Itt a felütés, azaz a Kantra fókuszáló tekin-

tet miatt a korszakból hiányzik az egyre erősebb recepcióval bíró amerikai pragmatizmus, amelyet azonban valamelyest pótol a témát elsősorban Rorty írásainak fényében vizsgáló Boros János tanulmánya. E fejezetben többnyire ismét csak olyan szövegeket találunk, melyek inkább rövid akadémikus összefoglalások, semmint bevezetések.

A XX. századdal a könyv utolsó három fejezete foglalkozik. A mára klasszikussá vált, habár nehezen definiálható felosztás szerint találunk „kontinentális filozófia” fejezetet és „analitikus filozófia” fejezetet – kezdetükön a nagy alapító atyákkal, Diltheyjel és Husserlrel az egyik, Fregével és Russell-lel a másik oldalon. Ez a felosztás nem csak azért problematikus, mert feltételezi, hogy ez a két hagyomány „iskolát”, valamiféle egységes gondolkodásmódot alkot egy évszázadon át, hanem sokkal inkább azért is, mert azt a látszatot kelti, mintha a két iskola alapfogalmainak felvázolásával a filozófiai álláspontok és kérdések körét rögtön ki is mérítenénk. Ez a felosztás iskolásnak és konzervatívnak hat azzal együtt is, hogy lemondani róla szinte lehetetlen. „Kontinentális” filozófia címszó alatt olvashatjuk Ullmann Tamás összefoglalásait Nietzschéről, Husserlről és a fenomenológiai mozgalom egyéb alkotóiról egészen a hermeneutikáig (Gadamer, Ricoeur), az egzisztencializmusig (Jaspers, Sartre) és a francia fenomenológiáig (Merleau-Ponty, Lévinas, Derrida). A fejezetet Weissnek a Frankfurti Iskoláról és Pereg Lászlónak Lukács Györgyről írott cikkei zárják. Ha elfogadjuk is a kézikönyv által sugallt – konzervatív – álláspontot, hogy többek között sem a strukturalizmus, sem a feminizmus nem hozott igazán eredeti gondolatot a filozófiában, akkor is hiányzik Foucault, akinek a kortárs tudatra, gondolkodásmódra gyakorolt hatását és jelentőségét aligha tudnánk túlbecsülni.

Ambrus Gergely a (nyelv)analitikus filozófiáról írott fejezetben Frege, Russell, Moore és Wittgenstein után a logikai pozitívizmust és annak kritikáit, utóéletét mutatja be röviden, hogy a fejezetet azután a hétköznapi nyelv filozófiájának döntően John Austin és Gilbert Ryle által meghatározott iskolájának bemutatásával zárja. Ambrus cikkei jellemzően újfent a Boros Gábor kapcsán bemutatott módszertant követik, és részletes taglalás helyett inkább bevezetések.

Már említettük a decimálisok használatát a

konkordanciajegyzetekben, illetve a kötet végén található tárgymutatót. Ezen túl a könyvben bizonyos adatok és gondolatok fűzőld hátterre vannak nyomva. A megoldás tetszetős és hasznos is – habár a kiemelések logikája fejezetenként eltérhet. A kötetben számos ábrát és táblázatot találunk, például a középkor bonyodalmas metafizikai építményeken spekuláló szerzőinek elgondolásait megvilágítandó.

A kötet második, jóval rövidebb részét adó esszék között is jelen van a szemléletbeli különbség. Már a címadás is érdekes problémát vet fel, de erről később. Bacsó Béla, Boros Gábor, Felkai Gábor és Orthmayr Imre inkább történeti jellegű áttekintést és bevezetést írt, Mezei Balázs, Huoranszki Ferenc, a Farkas Katalin–Kelemen János szerzőpáros, Máté András, Fehér Márta, Boros János és Tengelyi László pedig akadémikusabb, több előzetes ismeretet feltételező cikkeket. Ez részben az adott terület függvénye is.

Az esszék egy része a filozófia egy tematikus területét járja körül, míg más részük történetileg létrejött hagyományokat vizsgál. Ez az eklekticizmus azonban csak azon az áron lenne megszüntethető, hogy átideologizáljuk a könyvet. Akkor pedig már valószínűleg a mostani a jobb megoldás. Inkább tematikus területek a következők: esztétika, etika (külön „analitikus” és „diskurzusetika”, ami kifejezetten érdekes szerkesztői döntés), vallásfilozófia, metafizika, nyelvfilozófia, logika és matematikafilozófia, tudományfilozófia. Inkább történeti konstrukciókat vizsgál a történelemfilozófia fejezet, mivel ennek feldolgozása Collingwood mellett a XX. századi német hagyományt foglalja magában, sem francia, sem orosz szerzőket nem említ, de Croce és Danto neve sem bukkan fel. Ilyen az amerikai hagyományt vizsgáló pragmatizmus fejezet is (itt leginkább Stanley Cavell neve hiányzik, habár Ambrus Gergely korábban említést tesz róla a történeti részben), illetve a kortárs francia fenomenológia fejezete.

Ha azonban jobban megvizsgáljuk a „tematikus” fejezeteket, akkor alighanem le kell mondanunk arról az illúzióról, hogy léteznek ilyen tisztán tematikus keretek. Hiszen például Fehér Márta körültekintő és lebilincselő tudományfilozófia fejezete is kizárólag a német–amerikai hagyományt mutatja be, és nem tárgyalja a francia tudományfilozófiát (például Gaston

Bachelard, Georges Canguilhem), amit pedig az is indokolna, hogy ez a terület a magyar filozófiai kultúra vakfoltjára esik. Vagy említhetnénk a metafizika fejezetet, mely szintén kizárólag az analitikus metafizika múlt századi fejleményeit tárgyalja (azaz csupán a partikuláris és tulajdonságok kérdéseit, illetve „speciális metafizika” címszó alatt a „fizikai és lelki tulajdonságok”-at), miközben a fogalom ennél összehasonlíthatatlanul szélesebb területeit figyelmen kívül hagyja. A vallásfilozófia fejezetben Mezei Balázs a saját (habár bizonyos sajátos értelemben naturalistának nevezett) fenomenológiai megközelítését mutatja be, melyet azonban megelőz egy széles történeti áttekintés a jelenleg ható vallásfilozófiai tendenciákról, elméleti irányokról. Voltaképpen az esztétika, a nyelvfilozófia és a logika fejezetek azok, melyek leginkább megközelítik a tematikus megfogalmazás egyáltalán valamiféle eszméjét. De ne feledjük: mindezek az írások a meghatározás szerint *esszék*, nem pedig szócikkek egy enciklopédiában. Talán ezért is szerencsésebb Fehér Márta (TUDOMÁNYRÓL ÉS TUDOMÁNYFILOZÓFIARÓL), illetve Tengelyi László címadása (ÚJ FENOMENOLÓGIA FRANCIAORSZÁGBAN), mivel ezek nem is tesznek úgy, mintha szócikkek kívánnának lenni. Habár végső soron itt egy átfogó és tisztázó szerkesztői döntés hiánya érzékelhető.

Néhány hiányzót biztosan találhatunk a tematikus felsorolásban is. Az első a társadalomfilozófia esszé, melynek megírására Bence Györgyöt kérte fel a főszerkesztő, és akit halála immár örökre megakadályozott e felkérés teljesítésében. Boros az előszóban utalt azonban rá, hogy egy esetleges második kiadásban ezt a hiányosságot valamiképpen pótolni fogják. Egy másik hiányzó számomra az elme-filozófia fejezete. Pedig a XX. század második felének egyik legvirágzóbb, interdiszciplináris motívumokat egyesítő filozófiai diszciplinájává váló elme-filozófia Magyarországon is több jeles kutatóval, műhellyel van jelen.

Ludasnak érzem a konzervatív szemléletet abban, hogy az ezernégy száz oldalon szinte egyetlen női név sem bukkan fel (eltekintve talán Héloïse-től, akit Abélard kapcsán lehetetlenség lenne kihagyni, habár jól tudjuk, hogy a levelezés rá eső része Abélard munkája). A magyar filozófia fejezeténél legalábbis Heller Ágnes (furcsa módon az úgynevezett Lukács-iskola

tagjait, miközben említi a kört, Pecz László nem nevezi meg), korábról például Hannah Arendt, az egyébként is hiányzó elmefilozófia fejezetben mondjuk Patricia Churchland, sőt az egész feminista mozgalom mint olyan (akár ezen belül is Simone de Beauvoir vagy a politikai filozófus Martha C. Nussbaum) számomra hiányoknak tűnnek. Gondolhatnánk azt, hogy ez nem filozófiai korszerűtlenség – hiszen a filozófia mint olyan nem foglalkozhat afféle filozófián kívüli szempontokkal, mint a nem kérdése. Másrészt azonban a filozófia XX. századi eredményei ez utóbbi álláspontot megkérdőjelezik – de már John Stuart Mill 1869-es *THE SUBJECTION OF WOMEN*-je óta filozófiává vált a kérdés. Sőt a főszerkesztő Boros Gábor korábban több munkájában is foglalkozott a nőknek például a kora újkorban, annak filozófiájában, filozófiai életében betöltött szerepével. De ha önálló fejezetet nem biztosíthat is a szerkesztő a feminista mozgalom egészének, akkor is kérdés, hogy többek között a vallásfilozófiában és a politikafilozófiában gyakorolt kritika miért marad a könyvben visszhangtalan.

A könyv, emeltem ki az elején, kényszerű monopolhelyzetben van, és ezért a kritika is jobban figyel a hiányokra. De minden lehetséges kritika mellett is ez a kötet nagyszerű eseménye a magyar filozófiának, filozófiaoktatásnak, jelentőségében pedig, hadd reménykedjünk ebben, „nemzeti színház”-akhoz és „állami ünnepség”-ekhez is mérhető, habár összemérhetetlenül kisebb *költségvetéssel*.

Váradi Péter

HIBAIGAZÍTÁS

Előző számunk korrektúrája során Sántha József Bernhard-recenziójában a szerzői javítások sajnálatos módon nem kerültek be a végleges szövegbe. KULTURER helyett KULTERER (685. és 688. oldal), *Brennendörfen* helyett *Brennerdörfen*, Brennen helyett Brenner (686.) és PER helyett A PER (689.) a helyes írásmód. Olvasóink és a szerző szíves elnézését kérjük.

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a Tiara Rt.
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TIARA